

תפילת חנה

מסכת ראש השנה דף יא עמוד א – מחנה לשרה ורחל

בראש השנה נפקדה שרה רחל וחנה. מנלן? אמר רבי אלעזר: אתיא "פקידה" "פקידה", אתיא "זכירה" "זכירה": כתיב ברחל: "ויזכור אלהים את רחל" (בראשית ל כב) וכתוב בחנה: "ויזכרה ה' " (שמואל א א), ואתיא "זכירה" "זכירה" מראש השנה, דכתיב: "שבתון זכרון תרועה" (ויקרא כג כד).¹ "פקידה" "פקידה" - כתיב בחנה: "כי פקד ה' את חנה" (שמואל א ב כא), וכתוב בשרה: "וה' פקד את שרה" (בראשית כא א).²

וּתְתַפֵּל חָנָה וְתֹאמַר עָלַי לְבִי בְּה' רָמָה קִרְנִי בְּה' רָחַב פִּי עַל אוֹיְבֵי כִי שְׂמִחָתִי בִישׁוּעָתֶךָ: אֵין קְדוֹשׁ בְּה' כִּי אֵין בְּלִתֶּךָ וְאֵין צוּר כְּאַלְהֵינוּ: אַל תִּרְבּוּ תִדְבְּרוּ גְבוּהָ גְבוּהָ יֵצֵא עֲתֶק מִפִּיכֶם כִּי אֵל דַּעוֹת ה' וְלוֹ נִתְכַּנּוּ עֲלֵלוֹת ... ה' מִמִּית וּמְחִיָּה מוֹרִיד שָׁאוֹל וְיַעַל: ה' מוֹרִישׁ וּמַעֲשִׂיר מְשַׁפֵּל אֶף מְרוֹמִים: ³ מְקִים מַעֲפָר דָּל מַאֲשַׁפֵּת יָרִים אֲבִיוֹן לְהוֹשִׁיב עִם נְדִיבִים וְכֹסֵא כְבוֹד יִנְחֹלֵם כִּי לֵה' מַצְקִי אֶרֶץ וְיִשֶׁת עֲלֵיהֶם תִּבְלָה⁴ ... ה' יָדִין אֶפְסִי אֶרֶץ וְיִתֵּן עֹז לְמַלְכוֹ וְיִרְם קֶרֶן מְשִׁחוֹ: (שמואל א ב פסוקים א-י).⁵

מסכת ברכות דף לא עמוד א – מקור תפילת לחש

אמר רבי חייא בר אבא: ... יכול יתפלל אדם כל היום כולו - כבר מפורש על ידי דניאל: "וזמנן תלתא ביומא ברך על ברכוהי ומצל" (דניאל ו יא) ... יכול יתפלל אדם לכל רוח שירצה? - תלמוד לומר: "נגד ירושלים" (שם). יכול יהא כוללן בבת אחת? - כבר מפורש על ידי דוד, דכתיב: "עֲרַב וְבָקֵר וְצִהְרִים אֲשִׁיחָה וְאֶהְיָה וְיִשְׁמַע קוֹלִי" (תהלים נה יח). יכול ישמיע קולו בתפילתו? - כבר מפורש על ידי חנה, שנאמר: "וְקוֹלָהּ לֹא יִשְׁמָע" (שמואל א א יג). יכול ישאל אדם צרכיו ואחר כך יתפלל? - כבר מפורש על ידי שלמה, שנאמר: "לשמוע אל הרינה ואל התפילה" (מלכים א ח כח), רינה - זו תפילה, תפילה - זו בקשה.⁶

¹ חנה היא שמלמדת על רחל (ובקטע הבא גם על שרה), משום שכתוב בה "ויזכרה ה'" ועל יום ראש השנה - אחד בחודש השביעי - כתוב שהוא יום זכרון ("זכרון תרועה") ולכן פשיטא לדרשן שחנה נפקדה (היינו נזכר בה ה' שהוא מדת הרחמים) בראש השנה. ואם תאמר, הרי ברחל כתוב: "ויזכור אלהים את רחל" - אלהים הוא מידת השין, והרי ראש השנה הוא יום הדין! נראה שמסתתרת כאן דרשה סמויה שאנו מייחלים שהזכירה בראש השנה תהיה במידת ה' (הווי"ה) ולא במידת הדין (אלוהות). ומכאן גם לשרה שבה אמנם נזכר שם הווי"ה, אבל בלשון פקידה. רק בחנה יש את השילוב של זכירה ושם הווי"ה.

² הפטרת יום א' של ראש השנה בסיפור על לידת שמואל שבתחילת ספר שמואל, היא חלק ממוטיב הפקידה והזכירה של ראש השנה. לכן מתקשרות דמויותיהן של שרה, רחל וחנה. ומכילן, חנה היא הדמות המרכזית והחוליה המקשרת כפי שהוסבר לעיל. פקידתה של חנה היא שמביאה לפקידתה של שרה, כאילו ההפטרות בשמואל א א היא שגורמת לקריאה בבראשית כא שתבוא (למרות שברור שלקריאה בפרקים כא כב בספר בראשית יש גם סיבות טובות אחרות - הקשר בין גירוש ישמעאל ועקידת יצחק והוא עניין נכבד). לחנה יש עוד קשר מרכזי לתפילת ראש השנה, דרך תפילת תשע, היא תפילת מוסף, בה יש תשע ברכות, שמקורה בתפילת חנה: "הני תשע דראש השנה כנגד מי? אמר רבי יצחק דמן קרטיגנין: כנגד תשעה אזכרות שאמרה חנה בתפילתה, דאמר מר: בראש השנה נפקדה שרה רחל וחנה" (מסכת ברכות כט ע"א וראו גם מדרש תנחומא וירא סימן א). וכבר הארכנו בנושאים אלה בדברינו [וה' פקד](#) [את שרה](#) בראש השנה בשנה האחרת. ושם הבטחנו לדון בתפילת חנה כנושא בפני עצמו והנה הגיעה עת הזכירה והפקידה.

³ נראה שהדם של פסוקים אלה נשמע בברור בפיוט ונתנה תוקף: "מי יחיה ומי ימות ... מי יעני ומי יעשר, מי ישפל ומי ירום"? ראו בדברינו [ונתנה תוקף - למקורות הפיוט](#) במועד זה, ראש השנה.

⁴ כאן אנו שומעים את הפסוקים בתהלים קיג שאנו אומרים בתחילת הלל: "מִי בְּה' אֱלֹהֵינוּ הַמְּגִבִּיהַ לְשִׁבְתָּ: הַמְּשַׁפִּיל לְרָאוֹת בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ: מְקִימֵי מַעֲפָר דָּל מַאֲשַׁפֵּת יָרִים אֲבִיוֹן: לְהוֹשִׁיבֵי עִם נְדִיבִים עִם נְדִיבֵי עֲמוֹ: מוֹשִׁיבֵי עֶקְרֵת הַבֵּית אֶם הַבָּנִים שְׂמִיחָה הִלְלוּ יְה'." קשה לדעת מי לקח ממי ואם לא שניהם יסודם בפיוט עתיק של תודה. (את ספר שמואל כתב שמואל, אבל את ספר תהלים כתב דוד "ע"י עשרה זקנים: אדם ראשון, מלכיצדק, אברהם, משה ועוד" (בבא בתרא יד ע"ב). ע"פ הסיים: אם הבנים שמחה" שבתהלים מתאים מאד לחנה.

⁵ זו תפילת חנה השנייה בעת שקיימה את נדרה והביאה את שמואל למשכן שילה. תפילה של שירה. לפניה באה תפילת חנה הראשונה, בעת שהתפללה לבן והיא מרת נפש ועלי חשבה לשיכורה. הראשונה, תפילה של בכי בלב קורע ומורתח, ככתוב שם (פרק א פסוק י): "וְהָיָא מִרְתָּ נֶפֶשׁ וְתִתְפַּלל עַל ה' וּבְכָה תִבְכֶּה". ראו גם פסוק יב: "וְהָיָה כִּי הִרְבָּתָה לְהִתְפַּלֵּל לִפְנֵי ה' וְעָלִי שְׁמֵר אֶת פִּיהָ". ואילו כאן, בשנייה, תפילה של שמחה והודיה, במבנה של שירה, כמו שאומר הפסוק: "וּתְתַפַּלל חָנָה וְתֹאמַר עָלַי לְבִי בְּה' רָמָה קִרְנִי בְּה' רָחַב פִּי עַל אוֹיְבֵי כִי שְׂמִחָתִי בִישׁוּעָתֶךָ". פסוקים נפלאים אלה נדרשים בפנים רבות שחלקם נביא. אך נתמקד יותר בעצם עמידתה של חנה לתפילה ופחות בדרשות על פסוקי התפילה (השירה) עצמה. אפשר שגם זה נושא לפעם אחרת.

⁶ דמויות רבות במקרא, אשר התפללו או אמרו דברי הודיה ושבח לבורא עולם, תרמו לגיבושן של הלכות התפילה ותכניה. חנה, תרמה לתפילת הלחש. ראו רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ה הלכה ט: "השוויית הקול כיצד? לא יגביה קולו בתפילתו", וכך גם בשולחן ערוך אורח חיים סימן קא סעיף ב. עניין זה לא מוזכר בתפילה השנייה, בתפילת ההודיה של חנה, כשהביאה את שמואל למשכן שילה, אלא בתפילה הראשונה בעת שבקשה ילד במר נפשה. ראו בגמרא שם (דף ל ע"ב) שמנסה ללמוד מהביטוי "והיא מרת נפש" את ההלכה הפסוקה במשנה: "אין עומדים להתפלל אלא מתוך כבוד ראש". הגמרא דוחה לימוד זה בטענה שחנה הייתה שם מריה וקשת רוח ואין ללמוד ממקרה קשה כזה לתפילה רגילה של יום יום. לעומת זאת, את הדין של תפילת לחש לומדת הגמרא מהתפילה הראשונה של חנה בלי שום פקפוק. ראו עוד בדברינו [גדול כבוד הבריות](#) בפרשת משפטים שם הבאנו את דברי מחזור יוטר סימן יט שמסביר שתפילת לחש קשורה בכבוד הבריות. ראו שם.

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) דברים ואתחנן דף ו עמוד א – מעין שמונה עשרה

וחכמי ישראל אמרו: מצאנו בתפילת חנה מעין י"ח. רמה קרני - מגן אברהם. ממית ומחיה - מחיה המתים. אין קדוש כה' - האל הקדוש. כי אל דעות ה' - חונן הדעת.⁷ ונכשלים אזרו חיל - הרוצה בתשובה. מוריד שאול ויעל - מרבה לסלוח. כי שמחתי בישועתך - גואל ישראל. מקים מעפר דל - רופא חולי עמו ישראל. שבעים בלחם נשכרו - מברך השנים. רגלי חסידיו ישמור - מקבץ נדחי עמו ישראל. ידן אפסי ארץ - אוהב צדקה ומשפט. ורשעים בחושך ידמו - מכניע זדים.⁸ קשת גבורים חתים - מבטח לצדיקים. וירם קרן משיחו - בונה ירושלים. אין צור כאלהינו - שומע תפילה. אל תרבו תדברו גבוהה גבוהה יצא עתק מפיהם - זו הודאה. ויתן עוז למלכו - זה שים שלום.⁹

מסכת ברכות דף לא עמוד א – עוד הלכות חשובות

אמר רב המנונא: כמה הלכתא גברותא (הלכות גדולות) איכא למשמע מהני קראי דחנה: "וחנה היא מדברת על לבה" - מכאן למתפלל צריך שיכוין לבו. "רק שפתיה נעות" - מכאן למתפלל שיחתוך בשפתיו. "וקולה לא ישמע" - מכאן, שאסור להגביה קולו בתפילתו. "ויחשבה עלי לשיכורה" - מכאן, ששיכור אסור להתפלל.¹⁰

מצודת דוד שמואל א פרק ב פסוק א – הקדמת שבחו של מקום

ותתפלל חנה - עצם התפילה היא בסוף אֶמְרִיָּה, ובתחילה סדרה שבחו של מקום. ולזה נאמר: "ותאמר עלץ לבי בה' " - בתשועת ה' שמח לבי.¹¹

⁷ שבחים וכתרים רבים נקשרו לברכת החונן דעת שהיא בראש הברכות בהם אדם מבקש על צרכיו. ראו ברכות לג ע"א: "אמר רב אמר: גדולה דעה שנתנה בתחילת ברכה של חול. ואמר רב אמר: גדולה דעה שנתנה בין שתי אותיות, שנאמר: כי אל דעות ה' ... אמר רבי אלעזר: גדול מקדש שנתן בין שתי אותיות, שנאמר: פעלת ה' מקדש ה'. ואמר רבי אלעזר: כל אדם שיש בו דעה - כאילו נבנה בית המקדש בימיו; דעה נתנה בין שתי אותיות, מקדש נתן בין שתי אותיות". ראו עוד, תמיהתו של רבי יהודה הנשיא בירושלמי ברכות פרק ד הלכה ד (ופרקה הלכה ב): "רבי אמר: תמיה אני היאך בטלו חונן הדעת בשבת, אם אין דיעה מניין תפילה?". ראו דברינו דעה קניית מה חסרת בפרשת ויקרא. ולא נתמקד הפעם בתפילה עצמה פירושה ומדרשה רק בקשר לחנה. ובאשר לתפילת שמונה עשרה, ראו דברינו תפילת שמונה עשרה בפרשת פקודי.

⁸ כיון שהוא מונה את ברכת המינים שנתווספה מאוחר יותר לתפילת שמונה עשרה (ברכות כח ע"ב), יש לנו בעצם י"ט ברכות. אבל בדרשה זו מוזכרות רק י"ז ברכות. מי חסר? ברכת צמח (בית) דוד וברכת עבודה (רצה). האם יש לכך סיבה או סתם השמטה? ראו מקבילה (ואולי מקור) בספר מנורת המאור פרק ב - תפילה סדר י"ח ברכות עמוד 135 שם הוא מונה את כל י"ט הברכות, כולל: ברכת מצמיח קרן ישועה וברכת עבודה, בהבדלים מסוימים בדרישת הפסוקים. נראה שמנורת המאור הוא מקור מהימן ומדויק יותר. ראו שוב הדף תפילת שמונה עשרה, ראו איך י"ט הברכות מסתדרות עם י"ט הפרקים הראשונים של ספר תהלים.

⁹ הקשר של חנה לתפילת עמידה (שמונה עשרה) אינו רק בדיון של אמירה בלחש אלא גם בתוכן התפילה עצמה. פסוקי התפילה/אשריה של חנה נדרשים כנגד י"ח ברכות שבתפילת שמונה עשרה (היו שדרשו אפילו את מספר המילים בתפילת חנה, ק"ג, כנגד ק"ג המילים בברכות החתימה של תפילת י"ח - פירושי סידור התפילה לרוקח, שים שלום). וכבר ראינו לעיל בהערה 1, שגם תפילת תשע, תפילת מוסף של ראש השנה, נלמדת מתפילת י"ח שירת חנה השנייה. גם את הסיומת של המדרש הקודם: "לשמוע אל הרינה ואל התפילה" המיוחס לשלמה, מוכן אבן עזרא לתת, לפחות בחלקו לחנה. ראו פירושו לתהלים פרק סא פסוק ב: "שִׁמְעָה אֱלֹהִים רִנָּתִי הַקְשִׁיבָה תְּפִלָּתִי - שמעה רנתי - בגלוי ותפילתי בלב כנגד חנה". (אגב, הביטוי "מעין י"ח" שהמדרש נוקט בו נותן מקום לחשוב שמדובר בנוסח לתפילת שמונה עשרה מקוצרת ("הביננו"), שאולי מי שאומר את שירת חנה, יוצא ידי חובת תפילה "מעין שמונה עשרה" במקום בו אפשר לאומרה כגון בשעת הסכנה וצ"ע). עכ"פ, אם אישה היא שיסדה את כל תפילות אלה, אפשר שמכאן נוכל ללמוד על חיוב מצוות תפילה באשה למרות שזו מצווה שיש לה זמנים ומועדים (ברכות פרק ג משנה ג). ראו ילקוט שמעוני שמואל א רמז פ: "ותתפלל חנה, מכאן אנו למדין שנשים חייבות בתפילה שכן חנה היתה מתפללת י"ח ברכות". ולעצם הדיון של חיוב נשים בתפילה ראו משנה מסכת ברכות פרק ג משנה ג, בגמרא ברכות כ ע"א, רמב"ם הלכות תפילה פרק א וזה נושא שראוי לדף בפני עצמו ויש עליו הרבה ברשת.

¹⁰ המשך הגמרא בברכות מלמד אותנו שתי הלכות תפילה נוספות מחנה (חוץ מדין שכור בתפילה): את הכוונה בתפילה וגם את הדיון של חיתוך בשפתיים: "השוויית הקול כיצד? לא יגביה קולו בתפילתו ולא יתפלל בלבו, אלא מחתך הדברים בשפתיו ומשמיע לאזניו" (רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ה הלכה ט). וכן הוא בירושלמי מסכת ברכות פרק ד הלכה א: "אמר רבי יוסי בר חנינא מן הפסוק הזה את למד ארבעה דברים: וחנה היא מדברת על לבה - מיכן שהתפילה צריכה כונה. רק שפתיה נעות - מיכן שהוא צריך להרחיש בשפתותיו. וקולה לא ישמע - מיכן שלא יהא אדם מגביה את קולו ויתפלל. ויחשבה עלי לשכורה - מיכן שהשכור אסור להתפלל". הכל מהפסוק, בתפילת חנה הראשונה: "וְחָנָה הִיא מְדַבֶּרֶת עַל לִבָּהּ רַק שִׁפְתֶּיהָ נָעוֹת וְקוֹלָהּ לֹא יִשְׁמָע וְיַחֲשָׁבָה עָלֶי לְשִׁכְרָה". ואם לא די בכך, אזי גם את דין השאלה באורים ותומים לומדים מפסוק זה של חנה. ראו מסכת יומא דף עג עמוד א: "תנו רבנן: כיצד שואלים? השואל פניו כלפי נשאל והנשאל פניו כלפי שכינה ... אין שואלים בקול ולא מהרהר בליבו, אלא כדרך שאמרה חנה בתפילתה, שנאמר: וחנה היא מדברת על לבה (שמואל א א יג)".

¹¹ ראו בגמרא עבודה זרה ז ע"ב וכן ספרי דברים פיסקא שמג שמייחסים את הפתיחה בשבחו של מקום למשה ולאחרים: " ... מגיד הכותב שכשפתח משה לא פתח בצרכם של ישראל תחילה עד שפתח בשבחו של מקום ... שנאמר: ויאמר ה' מסיני בא. ואחר כך פתח בצרכם של ישראל: ויהי בישראל מלך. חזר וחתם בשבחו של מקום: אין כאל ישורון. ואף דוד המלך פתח בשבחו של מקום תחילה שנאמר: הללויה שירו לה' שיר חדש (תהלים קמט א) ואחר כך פתח בשבחים של ישראל: כי רוצה ה' בעמו (שם) וחזר וחתם בשבחו של מקום: הללו אל בקדשו. ואף שלמה בנו פתח בשבחו של מקום תחילה ... ואף שמונה עשרה ברכות שתיקנו נביאים הראשונים שיהיו ישראל מתפללים בכל יום לא פתחו בצרכם של ישראל עד שפתחו בשבחו של מקום האל הגדול הגיבור והנורא קדוש אתה ונורא שמך ואחר כך מתיר אסורים ואחר כך רופא חולים ואחר כך מודים אנחנו לך". אבל פירוש מצודות דוד נותן את הקרדיט לחנה שאמנם לא קדמה למשה, אבל קדמה לדוד, לשלמה ולנביאים הראשונים ועכ"פ היא בחברה טובה.

פסיקתא רבתי פיסקא מג כי פקד ה' את חנה – חנה היא חן, תחינה וחנינה¹²

אמר הקב"ה: היו זהירים מברכים אותי על כל דבר. ואם הייתם זהירים בברכות, אף אני בא אצלכם ומברך אתכם, שנאמר: "בכל מקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתך" (שמות כ כא).¹³ ואת מוצא אברהם, מה כתיב בו? "עקב אשר שמע אברהם בקול" (בראשית כו ה), וברכתו: "וה' ברך את אברהם בכל" (בראשית כד א). ולא עוד אלא שהיה רואה במזל שאינו מוליד, שנאמר: "ואנכי הולך ערירי" (שם טו ב). אמר הקב"ה: ויפה אתה מסתכל, אלא חייך, אברם אינו מוליד. ומה אני עושה לך? אני מחליף את שמך ואתה מוליד, שנאמר: "לא יקרא עוד שמך אברם והיה שמך אברהם" (שם יז ה).¹⁴ וכן שרי אינה יולדת, שנאמר: "ותהי שרי עקרה" (שם יא ל), אבל שרה יולדת, שנאמר: "וה' פקד את שרה" (שם כא א). ואף חנה על שהייתה תדירה להיות עולה ומתפללת בבית המקדש ומתחננת לפני הקב"ה, שמע תפילתה ופקדה. מניין? ממה שקרינן בענין: "כי פקד ה' את חנה".¹⁵

מסכת ברכות דף לא עמוד ב – חנה הטיחה דברים

ואמר רבי אלעזר: חנה הטיחה דברים כלפי מעלה, שנאמר: ותתפלל על ה' - מלמד, שהטיחה דברים כלפי מעלה.¹⁶

מסכת ברכות דף לא עמוד ב – מהי הטחת הדברים של חנה

"ותדר נדר ותאמר ה' צבאות וכו' ", אמר רבי אלעזר: מיום שברא הקב"ה את עולמו, לא היה אדם שקרא להקב"ה "צבאות" עד שבאתה חנה וקראתו "צבאות".¹⁷

אמרה חנה לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, מכל צבאי צבאות שבראת בעולמך קשה בעיניך שתתן לי בן אחד? משל למה הדבר דומה - למלך בשר ודם שעשה סעודה לעבדיו, בא עני אחד ועמד על הפתח, אמר להם: תנו לי פרוסה אחת! ולא השגיחו עליו; דחק ונכנס אצל המלך. אמר לו: אדוני המלך, מכל סעודה שעשית קשה בעיניך ליתן לי פרוסה אחת?¹⁸

"אם ראה תראה" - אמר רבי אלעזר: אמרה חנה לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, אם ראה - מוטב, ואם לאו - תראה.¹⁹ אלא ואסתתר בפני אלקנה בעלי, וכיון דמסתתרנא משקו לי מי סוטה, ואי אתה עושה תורתך פלסתר, שנאמר: "ונקתה ונזרעה זרע" (במדבר ה).²⁰

¹² מדרש פסיקתא רבתי מקדיש פרשה שלימה (פסיקתא מג) לפקידת חנה, מיד לאחר פקידת שרה (פסיקתא מב). ומדרשים רבים לקחנו משם. הגמרא בברכות ה"ל ומדרש פסיקתא רבתי פיסקא הם שני המקורות העיקריים לדברינו.

¹³ ראו דברינו בכל המקום אשר אזכיר את שמי בפרשת יתרו.

¹⁴ שזה אחד המקורות למנהג של שינוי השם ומקור הביטוי: "משנה שם, משנה מזל".

¹⁵ על אף שהמדרש מסיים: "ואף חנה וכו' ", יש הבדל גדול בין אברהם ושרה ובין חנה. אברהם ושרה נפקדו בבן בזכות שינוי השם. הקב"ה מוציא את אברהם מהסתכלות במזלות ואומר לו: "צא מאצטגנינות שלך" (רש"י בראשית טו ה, בעקבות המדרש ושם המקור לביטוי: "אין מזל לישראל"). אבל חנה זוכה בזכות תפילתה. היא חנה לפני תפילתה והיא אחרי תפילתה. לא שונה שמה ולא סר רק גבר חינה. החן ומציאת החן, ואולי גם התחנונים (ובהמשך נראה גם פלילים), טבועים בשמה ובמעשיה והיא זוכה בזכות תפילתה ועמידתה הכנועה והגאה לפני המקום. אין סיבה לשנות את שמה. רק להתפלל ולממש את השם. והמדרש ממשיך שם ואומר: " ... רצון יראיו יעשה - מי היה? זו חנה שנתפללה לפני הקב"ה ולא הוציאה הקב"ה ריקם מתפילתה, אלא שמע הקב"ה את תפילתה ונתן לה כל מה שביקשה הימנו". ולשון "נתפלל" תביא אותנו למדרש הבא.

¹⁶ מפרשי המקרא (אבן עזרא תהלים יח מב, רד"ק ישעיהו סו כ) אמנם מבארים שעל ואל מתחלפים: "על ה' - כמו אל ה' " (וכן מפרש מצודות דוד על הפסוק: "וחנה מדבר על לבה - בלחש, כאילו אל לבה", ראו גם רש"י בראשית לו לה), אך הפסוק אומר: "והיא מרת נפש ותתפלל על ה' ". זאת ועוד, כבר עמדנו מספר פעמים על השורש פל"ל שהוא גם תפילה וגם פלילים ועל כך שתפילה יכולה לבוא גם מעמדה של כוח וטרוניה. ראו הפסוק בשמואל של עלי לבניו: "אם יחטא איש לאיש ופללו א-להים ואם לה' יחטא איש מי יתפלל לו" (שמואל א ב כה). אך מה היא אותה הטחת דברים של חנה? מה אמרה חנה על או אל ה'?

¹⁷ ראו איך הביטוי "צבאות" הולך ומתגלגל בתנ"ך מחנה בתחילת ספר שמואל למלחמת עמלק (שמואל א טו ד), לדוד במלחמת גלית (שם יז מה), להעלאת ארון הברית (שמואל ב ו ב), לתפילת דוד בעת שביקש לבנות את בית המקדש (שם פרק ז), לאלוהיו (מלכים א יח, יט) והלאה לאלישע, ישעיהו (למעלה מ- 60 פעמים) ועוד, ולא נמנה את כולם. ואם נחזור לחנה, ראו הקשר בין "צבאות" שאשה טבעה ובין הנשים "הצובאות", גם בשמואל א ב כב ועוד לפני כן בתורה, במעשה המשכן, שמות לח ח.

¹⁸ אולי זו הטחת הדברים של חנה. הכינוי "צבאות" לה, שמקורו בפרק א בשמואל א ושעל פי המדרש חנה היא שחדשה אותו, ושבמקומות רבים נדרש לגדולת ה' ולשבחו, מושמע בפי חנה כקובלנה וטרוניה קשה: אם אמנם א-להי צבאות אתה, איפה הצבא שלי, איפה החייל האחד שלי? גם המשל על מלך בשר ודם שבכל סעודתו לא מצא פרוסה אחת לאדם עני, מחריף מאד את דברי חנה כאן (הכל עפ"י המדרש כמובן). האם זו הטחת הדברים?

¹⁹ אני אראה לך. אתה תראה מה אעשה. ובפסיקתא רבתי (המובאת בהערה 21 להלן) הביטוי מנוסח באופן קשה עוד יותר: "מוטב שתראה בטובה קודם שתראה שלא בטובה". אתה תראה, בטובתך או שלא בטובתך!

²⁰ ואולי זו הטחת הדברים של חנה ש"איימה" על הקב"ה שתלך ותיסתר מפני אלקנה. וזה כשיטת רבי ישמעאל (איזה סמליות בשם): "דתינא: ונקתה ונזרעה זרע - מלמד, שאם היתה עקרה נפקדת, דברי רבי ישמעאל; אמר ליה רבי עקיבא: אם כן, ילכו כל העקרות

"בעני אמתך", "אל תשכח את אמתך", "ונתתה לאמתך". אמר רבי יוסי ברבי חנינא: שלש אמתות הללו למה - אמרה חנה לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, שלשה בדקי מיתה בראת באשה, ואמרי לה: שלשה דבקי מיתה, ואלו הן: נדה וחלה והדלקת הנר, כלום עברתי על אחת מהן? ...

וחנה היא מדברת על לבה - אמר רבי אלעזר משום רבי יוסי בן זמרא: על עסקי לבה. אמרה לפניו: ריבונו של עולם, כל מה שבראת באשה לא בראת דבר אחד לבטלה, עינים לראות, ואזנים לשמוע, חוטם להריח, פה לדבר, ידים לעשות בהם מלאכה, רגלים להלך בהן, דדים להניק בהן; דדים הללו שנתת על לבי למה, לא להניק בהן? תן לי בן ואניק בהן.²¹

ירושלמי תענית פרק ד הלכה א – חנה הרבתה בתפילה

אמר רבי לוי: "גם כי תרבו תפילה אינני שומע" (ישעיהו א טו), מיכן שכל המרבה בתפילה נענה. מחלפה שיטתיה דרבי לוי. תמן אמר רבי אבא בריה דר' פפי רבי יהושע דסיכני בשם רבי לוי: "בכל עצב יהיה מותר ודבר שפתיים אך למחסור" (משלי יד כג) - חנה על ידי שריבת בתפילתה, קיצרה בימיו של שמואל. שאמרה: "וישב שם עד עולם" (שמואל א א כב). והלא אין עולם של לוי אלא חמשים שנה, דכתיב: "ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה".²²

מסכת מגילה דף יד עמוד א – חנה היא גם נביאה

שבע נביאות מאן נינהו? שרה, מרים, דבורה, חנה, אביגיל, חולדה, ואסתר ... חנה – דכתיב: "ותתפלל חנה ותאמר עלץ לבי בה' רמה קרני בה'" - רמה קרני ולא רמה פכי. דוד ושלמה שנמשחו בקרן - נמשכה מלכותו, שאול ויהוא שנמשחו בפך - לא נמשכה מלכותו.²³

כולן ויסתתרו, וזו שלא קלקלה נפקדת! ור' ישמעאל יענה לו: היא הנותנת, לא כל אחת מוכנה לכך. אשה חשוכת ילדים שמוכנה לעבור את כל התהליך הקשה של סוטה (ראו מסכת סוטה פרק א), אכן תינקה ותזכה לפרי בטן! בין כך ובין כך, חנה המטיחה דברים היא בחברה טובה הכוללת את אברהם, משה, אליהו וכו'. ראו דברינו [הטיחו דברים כלפי מעלה](#) בפרשת שלח לך.

²¹ ושמה זו הטחת הדברים, אשר חוזרת ל"צבאות" שלעיל. הדברים כאן נאמרים במתינות, אבל חריפותם אינה פחותה: שמא בראת דברים בעולם לבטלה ולחינם? ראו מקבילה לגמרא זו בפסיקתא רבתי פסקא מג: "אמר רבי יהודה בר' סימון: אמרה חנה לפני הקב"ה: ריבונו של עולם יש צבא למעלה יש צבא למטה, הצבא של מעלה אינם לא אוכלים ולא שותים ולא פרים ורבים ולא מתים אלא חיים לעולם. והצבא שלמטה אוכלים ושותים ופרים ורבים ומתים. ואיני יודעת מאיזו צבא אני, אם משל מעלה או משל מטה! אם מצבא של מעלה אני, לא אהיה לא אוכלת ולא שותית ולא מולידה ולא מתה, אלא חיה לעולם כשם שהם חיים לעולם. ואם מצבא של מטה אני, אהא אוכלת ושותית ומולידה ומתה, כשם שהם אוכלים ושותים ופרים ורבים. זהו ה' צבאות. דבר אחר: ה' צבאות - א"ר יהודה ברבי סימון: בפעמי רגלים עלתה חנה לבית המקדש וראתה את כל ישראל שם. אמרה לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, כל הצבאות האלו יש לך ואין לי אחד בהם? אם ראה תראה - אם ראה מוטב ואם לאו תראה שלא בטובתך. אמרה לפניו: מוטב שתראה בטובה קודם שתראה שלא בטובה. אמרה: אם אין אתה פוקדני, אני הולכת ועושה עצמי מסתתרת עם איש אחד, ובעלי רואה אותי וחושדני ומוליכני אצל כהן ומשקה אותי מי המרים. נמצאת אני טהורה ועליך לפקוד אותי וליתן לי בן, שהכתבת בתורה: ואם לא נטמאה [וגו'] ונקתה ונזרעה זרע (במדבר ה כח) ... וזכרתי ולא תשכח אמתך - א"ר שמואל בר נחמן: שלשה פעמים כתוב בפסוק זה אמתך אמתך אמתך. כנגד שלש מצות ששנו רבותינו שהנשים זקוקים להם בנדה בחלה ובהדלקת הנר, אמרה חנה: ריבונו של עולם לא הייתה אמתך זהירה בשלושתם? נראה לנו שמדרשים "בוטים" אלה הם מקור טוב לסיפורי חסידים על הרבי שעומד לפני יום הכיפורים ועושה חשבון עם ריבונו של עולם: בוא נבדוק מה אנו חייבים לך ומה אתה חייב לנו, בוא נמחל זה לזה. ראו סיפורו של החייט שעשה חשבון עם הקב"ה בערב יום הכיפורים, בדברינו [הטיחו דברים כלפי מעלה](#). עמידה של הטחת דברים שיש בה "חוצפא כלפי שמיא" יחד עם אמונה שלימה ותפילה זכה.

²² הרי לנו דעה אחרת שאולי חנה הרבתה מדי בתפילתה, ובדבריה שמן הסתם נאמרו מתוך שמחה והודיה: "וישב שם עד עולם" קצבה את שנותיו של שמואל. מעין זה מצאנו גם בגמרא ברכות לב ע"ב: "אמר רבי חנין אמר רבי חנינא: כל המאריך בתפילתו אין תפילתו חוזרת ריקם. מנא לן - ממה רבינו שנאמר: ואתפלל אל ה', וכתוב בתריה: וישמע ה' אלי גם בפעם ההיא. איני? והא אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל המאריך בתפילתו ומעין בה - סוף בא לידי כאב לב, שנאמר: תוחלת ממשכה מחלה לב (משלי יג). שימו לב שהפסוק "וישב שם עד עולם" איננו לא בתפילת חנה הראשונה ולא בשנייה, אלא בדבריה לאלקנה בעלה מדוע היא לא עולה איתו לרגל לאחר הולדת שמואל. אין כאן שום תפילה, רק אמירה פשוטה! אך עובדה זו איננה מפריעה לדרשן שחשוב לו להציג את הדעה שחנה הרבתה בתפילתה יתר על המידה. ראו דברינו [תפילה קצרה](#) בפרשת בהעלותך.

²³ בתפילת חנה יש גם מרכיב של נבואה. מנין אנו יודעים זאת? מכך שדברה על "קרן" ונבאה את משיחת דוד ושלמה (בנה שמואל, אגב, משה לא רק את דוד שנמשח בקרן ונמשכה מלכותו, אלא גם את שאול שנמשח בפך ולא נמשכה מלכותו). וכן הוא באיכה רבה (בבב"ר) פרשה ב: "עשר קרנות הם ... של נבואה מניין? - עלץ לבי בה' רמה קרני בה'". אבל מסדר עולם רבה (ליינר) פרק כא אפשר להבין שנבואתה של חנה באה מעצם האמירה: "עלץ לבי בה'", שבעליצה עצמה יש רוח נבואה. ואלה דבריו: "... ובמרים נאמר ותקח מרים הנביאה ... בדבורה נאמר ודבורה אשה נביאה ... ובחנה נאמר ותתפלל חנה ותאמר עלץ לבי בה'". וכן משתמע מפירוש רד"ק בפירושו לשמואל א, פרק ב פסוק א: "ותתפלל חנה ותאמר - התפללה לפני ה' ונתנה לו שבח והודאה על הבן שנתן לה והתפללה לה' שיחיה ויהיה לה'. ותרגם יונתן: וצליאת חנה ברוח נבואה ואמרת כבר שמואל ברי עתיד למיהוי נביאה על ישראל". וכך גם בפירוש רלב"ג שם: "והנה התפללה חנה לש"י על דבר בנה, שבח והודאה לש"י כעל כל אשר גמלה רב טוב. וידמה שזאת התפילה היתה על דרך הנבואה ואם נתעבר בה קצת ממה שהורגש לה בחוש, וזה ענין התפילה לפי מה שאחשוב". זה החוש הנשי של חנה. ראו גם בראשית רבה מד וילקוט שמעוני ישעיהו רמז תעו שנבואה ועליצה שתייהן לשונות של שמחה. וכידוע: "אין הנבואה (השכינה) שורה אלא מתוך שמחה" (מסכת שבת ל ע"ב, שמונה פרקים לרמב"ם פרק ז).

ירושלמי סנהדרין פרק י הלכה א – מעלה את עדת קרח

"וַיִּנָּדְדוּ הֵם וְכָל אֲשֶׁר לָהֶם חַיִּים שְׂאוּלָה" (במדבר טז לג, עדת קרח) ... ומי נתפלל עליהם? רבי שמואל בר נחמן אמר: משה נתפלל עליהם: "יחי ראובן ואל ימות". רבי יהושע בן לוי אמר: חנה נתפללה עליהן ... דאמר רבי יהושע בן לוי בשם רבי יוסי: כך היתה עדתו של קרח שוקעת ויורדת עד שעמדה חנה ונתפללה עליהם ואמרה: "ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל".²⁴

אגדת בראשית (בובר) פרק כט – הריצוי ברבים

"כי פקד ה' את חנה". זה שאומר הכתוב: "זכרני ה' ברצון עמך פקדני בישועתך" (תהלים קו ד). אשרי אדם שנמצא לו שעה של רצון. כך דוד אומר: "ואני תפילתי לך ה' עת רצון (תהלים סט יד), א"ל דוד: רבש"ע, כל שעה שאני מתפלל לפניך, עשה אותנו עת רצון. כך חנה, כיון שעלתה לרגלים עם כל ישראל ... כיון שראתה חנה את כל ישראל אמרה לפני הקב"ה: ריבון כל העולמים הרי שעה שתתרחצ לי, "זכרני ה' ברצון עמך פקדני בישועתך".²⁵

מדרש משלי (בובר) פרשה לא – למדה אותנו טעמה של תפילה

"טעמה כי טוב סחרה" - זו חנה שטעמה טעם תפילה, שנאמר: "ותתפלל חנה ותאמר עלץ לבי בה".²⁶

שנה טובה ומבורכת**תכתבו ותחתמו לאלתר לחיים טובים****מחלקי המים**

מים אחרונים: ומחנה האם לשמואל הבן. ראו דברינו [שמואל](#) בפרשת קרח. ראו גם דברינו [משכן שילה](#) בפרשת תרומה.

²⁴ וכן הוא בבראשית רבה צח ב: "ורבנן אמרי: כך היתה עדתו של קרח שוקעת ויורדת שוקעת ויורדת, עד שעמדה חנה ונתפללה עליהן: ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל". וכן הוא במדרש במדבר רבה יח יג ושם גם הכינוי "כאבידה המתבקשת" לעדת קרח: "א"ר שמואל בר נחמני: אפילו מחט שהיתה שאולה ביד ישראל מידם אף היא היתה נבלעת שנאמר: וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה ... אעפ"כ לעתיד לבא הם עתידין לעלות. ר' יהודה בן בתירה שונה שיש להם חלק לעוה"ב, שנאמר: ויאבדו מתוך הקהל. בדוד הוא אומר: (תהלים קיט) תעיתי כשה אובד בקש עבדך כי מצותיך לא שכחתי. מה אבידה שנאמר בדוד היא עתידה להתבקש אף כאן אבידה העתידה להתבקש. וכן חנה מתפללת עליהם: ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל". לחנה יש כאן "אינטרס אישי" שהרי היא קשורה לקרח בקשרי משפחה שכן אלקנה בעלה וממילא שמואל בנה הם מצאצאי קרח. בני קרח יצאו מהשואל בזכות עצמם, בזכות שחברו מזמורי תהלים בהיותם בשואל (השוו עם פסוקי תפילת חנה לעיל שקשורים לפרק קיג בתהלים הוא הפרק הראשון בתפילת הלל). ראו דברינו בני קרח לא מתו בפרשת קרח. ושם אגב יש אישה גיבורה אחרת: אשתו של קרח, אמם של בני קרח! כמאמר מדרש במדבר רבה יח טו: "אמרו רבותינו: אשתו של קרח כשירדה לגיהנם כיבת אותה". אך חנה מעלה את עדת קרח כולם – את "בלועי קרח", את אותם אנשים שמהמחנות שעשו שלא כדין עשו ריקועים למזבח.

²⁵ תפילת הרבים מחזקת ומעוררת את זכירת היחיד. הפקידה לישועת היחיד (פקדני בישועתך) עולה מתוך המעמד הנשגב ותפילת הכלל (זכרני ברצון עמך). הפסוק הוא אמנם מתהילים, אבל ייחוס הרעיון הוא לחנה שעלתה לרגלים עם כל ישראל מימים ימימה (מידי שנה בשנה). מן הסתם הרבתה חנה להתפלל גם בביתה, אבל במעמד הרבים של העלייה לרגל וצבאות כנסת ישראל בשילה, התקבלה תפילתה. השוו "הצבאות" בגישה מפויסת זו, מול הטחת הדברים של "צבאות" לעיל.

²⁶ אכן, טעמים וניחווחות רבים טעמה והטעימה אותנו חנה בתפילתה. שנוזה שניחווחות וטעמים אלה יעלו לרצון בתפילותינו בימים נוראים אלה, ברגלים ובמועדים, ובכל יום ויום של השנה החדשה והשנים הבאות עלינו לטובה.